

*Historische Kring Maastricht LGOG
Uitbelderstraat 27-b
6211 SL Maastricht*

Aan Burgemeester en Wethouders der Gemeente Maastricht
Postbus 1992
6201 BZ Maastricht

Signalement 2

Maastricht, 12 november 2007

Geacht college,

In de zomer van 2006 is de afspraak gemaakt tussen de wethouder van Cultuur en onze voorzitter dat de Historische Kring Maastricht van het LGOG het stadsbestuur gevraagd en ongevraagd zal bijstaan op het beleidsterrein waar de Historische Kring zoveel mensen en deskundigheid vertegenwoordigt. Dat doen wij in de vorm van ‘signalementen’.

Dit is ons tweede signalement. Hierin willen we u op twee zaken attenderen.

I

29 november 2006 hebben wij u in een eerste signalement geattendeerd op “*de noodzaak van een cultuurhistorisch informatiecentrum / bezoekerscentrum annex expositieruimte en een depot voor opslag van belangrijke stedelijke collecties*”. Wethouder J. Jacobs heeft ons bestuur d.m.v. een brief d.d. 5 januari 2007 uitgenodigd voor een gesprek. Dit gesprek heeft op 17 januari 2007 plaatsgevonden. De schriftelijke reactie op onze brief van 29 november dateert overigens van 21 december 2006, maar is eerst 18 januari verzonden (uw kenmerk 2006-43450).

In het gesprek van 17 januari heeft de wethouder de vertegenwoordigers van ons bestuur toegezegd dat op korte termijn een nota zou verschijnen betreffende het deponeren en collectioneren van mobiel cultureel erfgoed door de gemeente Maastricht.

Aangezien wij over dit onderwerp sedertdien niets meer vernomen hebben, willen wij u door middel van dit schrijven herinneren aan onze zorgen hieromtrent.

II

Verder willen wij u attenderen op belangrijke nieuwe informatie voor stedelijke plannenmakers. Naar aanleiding van een lezing in ons vorige activiteitenjaar 2006-2007 op 8 januari jl. door dr. Charles van den Heuvel zenden wij u een korte samenvatting van zijn buitengewoon interessante voordracht “*De historie van de toekomstige stad. Belvédère, culturele biografie en internationale actoren in de geschiedschrijving van Maastricht*” (zie bijlage).

Dr. Van den Heuvel wist het publiek op basis van een uitstekende wetenschappelijke bewijsvoering ervan te overtuigen dat het Maastrichtse erfgoed dat te maken heeft met zijn vestinggeschiedenis uniek is en van grotere internationale betekenis dan bijvoorbeeld de Romaanse kerken in de binnenstad. Hij drong er dan ook op aan dat Maastricht in de toekomst met nog meer zorgvuldigheid zal omgaan met de relictten uit zijn vestingbouwgeschiedenis, in het bijzonder bij de ontwikkeling van het Belvédère-gebied.

Uit zijn samenvatting vragen wij uw bijzondere aandacht voor zijn aanbevelingen:

- Beschouw de bescherming van het militaire erfgoed in het Belvédère gebied niet als een lokale, maar als internationale kwestie.
- Denk bij de bescherming van het militaire erfgoed in het Belvédère gebied niet alleen aan de bastions en andere bouwvolumes, maar realiseer dat het landschap integraal onderdeel is van dit militaire erfgoed.
- Bekijk daarom opnieuw (nu ook het Sphinx-terrein bij het gemeentelijk grondgebied is gekomen) of woningbouw bij de Hoge Fronten, maar ook bij de Lage Fronten wel noodzakelijk is. Mogelijk kan mede vanuit het oogpunt van internationaal erfgoed beter een andere locatie worden gekozen.
- Geef daarom bij eventuele toekomstige stedenbouwkundige plannen voor landschappelijk kwetsbare gebieden, zoals de Hoge en Lage Fronten de opdracht om profieltekeningen dan wel maquettes op schaal te maken, om de gevolgen voor het landschap te kunnen lezen.
- Breid de culturele biografie uit met inter(nationale) “verhalen”, door enerzijds Maastrichtse bronnen in Nederlandse- en buitenlandse collecties te documenteren en anderzijds door een vergelijkbaar onderzoek naar de rol van experts en niet-experts in de internationale geschiedschrijving en het erfgoedbeleid van steden. Dit laatste wordt nagestreefd in een samenwerkingsverband tussen Faculteit Cultuur en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht en de Virtual Knowledge Studio (KNAW) te Amsterdam.

Wij vragen het college om in het kader van de ontwikkeling van visies op de stadsontwikkeling in het Belvédère-gebied kennis te willen nemen van de door dr. Van den Heuvel aangedragen argumenten en referenties en de betrokken ambtenaren en werkgroepen daar eveneens van in kennis te stellen.

Met de meeste hoogachting,

Namens het Bestuur van de
Kring Maastricht LGOG

Drs. F. Hovens, secretaris

Afschriften aan:

- drs. J. Jacobs, wethouder Cultuur gem. Maastricht, persoonlijk
- de fractievoorzitters van alle partijen, vertegenwoordigd in de gemeenteraad van Maastricht
- Stuurgroep en Regisseur van de Culturele Biografie Maastricht, t.a.v. drs. J. Habets, secretaris
- Directeur Regionaal Historisch Centrum Limburg
- Directeur Sociaal Historisch Centrum Limburg
- Hoofdbestuur Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

Culturele biografie en Belvédère

Internationale actoren in geschiedschrijving en ruimtelijke planning van Maastricht

Charles van den Heuvel

In 1999 ontwikkelde de cultuurhistoricus/etnoloog Gerard Rooijackers het concept van de culturele biografie om binnen de context van het culturele beleid van de toenmalige staatssecretaris van het Ministerie van OCenW, Rick van der Ploeg, het erfgoed zoveel mogelijk uit de musea te halen en toegankelijk te maken voor het brede publiek. De culturele biografie richt zich op de sporen die mensen in hun omgeving hebben achtergelaten om zin hieraan te geven. Het object staat daarbij in dienst van het verhaal en niet omgekeerd. De stad Maastricht adopteerde idee als een belangrijk uitgangspunt van haar beleid op het gebied van cultureel erfgoed. In het *Conceptrapport Culturele Biografie van Maastricht* dat de gemeente in 2002 door het bureau: Leisure&Arts Consulting liet opstellen wordt opgeroepen te kiezen voor het verhaal in plaats van de sacralisering van het object: “Als er objecten zijn die niet direct of indirect relevant zijn voor het Maastrichts verhaal, moet na verloop van tijd dan ook worden afgevraagd wat de waarden zijn voor het collectieve geheugen”. Wat betekent het wanneer de initiatiefnemer en financier van deze alternatieve geschiedschrijving, tevens de belangrijkste actor is in het cultureel erfgoedbeleid en de ruimtelijke planning van de stad? Wie bepaalt – vooral bij tegenstrijdige belangen welk verhaal relevant is voor het collectieve geheugen van de stad? Het verhaal staat niet los van de schrijver en er zijn verschillende manieren om een verhaal op te tekenen.

De bekende architectuurhistoricus Ed Taverne, vraagt zich in de nota *Stadsmerken voor Maastricht. Programma voor een culturele biografie van Maastricht* (2003) af hoe om te gaan met het spanningsveld tussen Maastricht als historische vestingstad enerzijds en als woonstad anderzijds. Het antwoord formuleert hij als volgt: “Dat zou kunnen door het uitspelen tegen elkaar van twee detectiveverhalen: een over het alledaagse van het wonen [...] de ander over [...]het militaire bedrijf”. Het is interessant deze analyse te lezen in de context van het Belvédère project waarbij de stad Maastricht zowel in de rol van beschermer van het militaire cultureel erfgoed als in de rol van bouwer van woningen betrokken is. Uit discussies met de *Bewoningsvereniging Ravelijn* blijkt dat er inderdaad sprake is van een spanningsveld. Thijs Lenders, plaatste namens deze vereniging een noodroep op de website van de organisatie *Natuur en Milieu* om de gemeente Maastricht er toe te bewegen af te zien van de bouw van vier flats en zo’n twintig woningen op het schootsveld van de vestingwerken de Hoge Fronten. Hij verwijst daarbij naar het negatieve advies van de toenmalige Rijksdienst voor Monumentenzorg, nu de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten. Zijn stelling: “zolang de discussie op gemeentelijk niveau blijft, zullen de kortetermijnargumenten de doorslag geven. Vandaar dat we de noodklok luiden” raakt zowel aan de culturele biografie als aan het Belvédère project

Wonen of erfgoed, welk verhaal is het meest relevant voor Maastricht? Moeten, zoals Taverne voorstelde, de twee “detectiveverhalen” inderdaad tegen elkaar worden uitgespeeld of zouden in het Belvedere gebied, qua oppervlakte het grootste stadsuitbreidingproject van Nederland, beide verhalen van wonen en militair cultureel erfgoed naast elkaar kunnen bestaan? Bij de Hoge Fronten gaat het om woontorens en woningen in het schootveld, terwijl in het *Masterplan Belvédère* hoge bebouwing in slierten door de profielen van de vestingwerken van de Lage Fronten voortslingeren in een parklandschap. Het idee om bastions op te nemen in parklandschappen is niet nieuw. Zo verwerkte de bekende landschapsarchitect J.D. Zocher jr. in de negentiende eeuw de fortificatiegordels van diverse Nederlandse steden in fraaie stadsparken. Maar het is nog maar de vraag of dit de beste vorm is om de belangrijke

fortificatiegordels als cultureel erfgoed te behouden. In de historische ontwikkeling van de vestingbouw van de zestiende tot en met de twintigste eeuw ging het landschap een steeds belangrijkere rol spelen in de verdediging van de stad. Het bijzondere van de verdedigingswerken van Maastricht in het Belvédère gebied is dat twee wijzen van verdediging, een in een “droog” landschap, de ander in “nat” landschap, als onderdeel van één en dezelfde fortificatiegordel naast elkaar bestaan. De vraag is of dit Maastrichts verhaal belangrijk genoeg is om bewaard te blijven voor het collectieve geheugen, en nogmaals wie dit bepaalt?

De bewoners van de Ravelijn schermden met de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten en onderstreepten de betekenis van de Hoge Fronten als nationaal cultuurhistorische en natuurmonument. Hun twijfels aan de discussie op gemeentelijk niveau roept de vragen op bij de culturele biografie als instrument in het culturele erfgoedbeleid van de stad Maastricht. Kan het belang van cultureel historische objecten voor het Maastrichtse verhaal wel alleen op lokaal niveau worden vastgesteld? Het collectieve geheugen van Maastricht reikt verder dan de gemeentegrenzen en ziet er over de landsgrenzen heel anders uit. De meeste inwoners van Maastricht zullen ongetwijfeld de St Servaas of de Onze Lieve Vrouwekerk boven aan hun lijstje zetten van belangrijkste monumenten. Een terechte keuze voor het erfgoed van kerkelijke architectuur, die niet alleen op lokaal, maar ook op nationaal niveau houdbaar is. Echter wie naar historische bronnen in nationale en vooral internationale collecties kijkt wordt geconfronteerd met een heel ander beeld van het collectieve geheugen van Maastricht. De geïnteresseerde onderzoeker maakt gelukkig volop gebruik van de rijke collecties van het Regionaal Historisch Centrum Limburg en de Stadsbibliotheek. Maar wist u bij voorbeeld ook dat de bibliotheek van de Leidse Universiteit alleen al, ruim 100 kaarten van de stad Maastricht telt, waarvan ruim 40 unieke, manuscriptkaarten? Verreweg de meeste gedrukte, en alle getekende kaarten hebben betrekking op de vestingwerken van de stad of onderdelen daarvan. Wie de grote internationale archieven en bibliotheken raadpleegt in Spanje (Simancas), Italië (Archivio di Stato te Turijn en vele andere collecties) of in Parijs herkent een vergelijkbaar beeld (Charles van den Heuvel, *Papiere Bolwercken* etc. 1991). Naast de historische bronnen getuigen ook inspanningen op het gebied van de bescherming en het gebruik van het internationaal cultureel erfgoed van een belangstelling voor juist dit onderdeel van het collectief geheugen van Maastricht. Zo participeert Maastricht in het internationale Septentrion project waarvan één werkpakket gericht is op de voordracht voor de Werelderfgoedlijst van de Unesco van de verdedigingswerken van de stad als onderdeel van een groep van linies die zich langs de grenzen van Frankrijk, België en Nederland uitstrekt. De stad waar het akkoord van de EU werd getekend heeft vanuit die optiek gezien dan ook een verantwoordelijkheid niet alleen een afweging te maken tussen wonen en behoud op lokaal niveau, maar zal haar erfgoedbeleid ook in internationaal opzicht moeten kunnen verdedigen.

Het is niet mijn bedoeling om als architectuurhistoricus op de stoel te gaan zitten van de betrokken stedenbouwkundigen. Het plan bevat zover ik dat kan overzien zeer nuttige oplossingen voor de congestie rondom de Noorderbrug. De verschuiving van grote infrastructurale elementen verder van het centrum, zal de stad letterlijk meer adem geven. Echter vanuit het oogpunt van behoud van hoogwaardig cultureel erfgoed zou het zeer spijtig zijn wanneer de verkregen ruimte direct rondom het centrum weer wordt dichtgetimmerd met woningbouw in de profielen van de (voormalige) vestingwerken, terwijl enorme gebieden binnen Belvédère niet voor dit doel in aanmerking zouden komen. Maar goed dit is een verhaal voor de stedenbouwkundigen?! Toch nodigt de door de stad Maastricht geïnitieerde culturele biografie de inwoners van de stad uit verhalen te schrijven en bij te dragen aan het

culturele geheugen van de stad. Het staat mij daarom vrij ook als niet-expert ook verhaal te vertellen. Dat brengt ons bij de schrijvers van de culturele biografie.

Het is van belang te realiseren dat zowel de expertise als de belangen van de biografen verschillen. Dat hoeft niet erg zijn. Echter wanneer verhalen als uitgangspunt gaan dienen voor de afweging wat wel of wat niet behouden blijft moet men zich hiervan voortdurend bewust zijn. De bewoners van Ravelijn, de gemeente, de stedenbouwkundigen en ook de schrijver van dit stuk hebben allen hun eigen belangen om hun verhaal te vertellen. Wanneer men het gevoel heeft dat er niet geluisterd wordt, zoals in het geval van de bewonersvereniging, stapt men snel over naar een plek waar men denkt wel gehoor te vinden. Wanneer dan ook nog de internationale stem achterwege blijft die een ander collectief geheugen verwoordt, verliest de culturele biografie de kracht om te functioneren als een selectie-instrument van het culturele erfgoed, en verwordt tot een braaf onderonsje van gelijkgestemden. Dit brengt mij bij mijn laatste punt. Ook de wijze waarop een verhaal verteld wordt is niet waardevrij.

Wie de ontwerpen in de samenvatting van het Masterplan Belvedere bekijkt, ziet het Frontenkwartier allen in vogelvlucht of in schetmatige impressie zonder schaal. In beide gevallen is de werkelijke hoogte van de bouwvolumes in de profielen van de grachten niet af te lezen. Negentiende- en twintigste-eeuwse getekende profielen van herbestedingen van fortificaties voor bebouwing leren echter dat wanneer men dergelijke gebouwen op ooghoogte projecteert, het impact op het landschap enorm is. De selecties en uitvergrotingen die vertellers hanteren in hun verhalen zijn niet altijd bewust en vaak impliciet, maar vragen daarom niet minder onze aandacht. Kortom aandacht voor het verhaal, de vertellers en met name de editors van de culturele biografie en het Belvedere gebied.

Als architectuurhistoricus kom in tot de volgende aanbevelingen.

- Beschouw de bescherming van het militaire erfgoed in het Belvedere gebied, niet als een lokale, maar als internationale kwestie.
- Denk bij de bescherming van het militaire erfgoed in het Belvedere gebied niet alleen de bastions en andere bouwvolumes, maar realiseer dat het landschap integraal onderdeel is van dit militaire erfgoed.
- Bekijk daarom opnieuw (nu ook het Spifinx terrein bij het gemeentelijk grondgebied is gekomen) of woningbouw bij de Hoge Fronten, maar ook bij de Lage Fronten wel noodzakelijk is. Mogelijk kan mede vanuit het oogpunt van internationaal erfgoed beter een andere locatie worden gekozen.
- Geef daarom bij eventuele toekomstige stedenbouwkundige plannen voor landschappelijk kwetsbare gebieden, zoals de Hoge en Lage Fronten de opdracht om profieltekeningen dan wel maquettes op schaal te maken, om de gevolgen voor het landschap te kunnen lezen.
- Breidt de culturele biografie uit met inter (nationale) “verhalen”, door enerzijds Maastrichtse bronnen in Nederlandse- en buitenlandse collecties te documenteren en anderzijds door een vergelijkbaar onderzoek naar de rol van experts en niet experts in de internationale geschiedschrijving en het erfgoedbeleid van steden. Dit laatste wordt

nagestreefd in een samenwerkingsverband tussen Faculteit Cultuur en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht en de Virtual Knowledge Studio (KNAW) te Amsterdam, waar de auteur werkzaam is.

Deze laatste samenwerking is het eigen belang waar de schrijver van dit stuk boven op doelde. Niettemin hoopt deze dat met zijn kritische kanttekeningen bij het waardevolle experiment van de culturele biografie en bij het erfgoedbeleid in de stedelijke ontwikkeling van het Belvederegebied ook een bijdrage te leveren aan de stad die terecht internationale erkenning voor haar (militaire) cultuurbezit verdient.

[Disclaimer] Deze tekst is gebaseerd op de voordrachten: “De Stadsrand in Kaart. Het geheugen van Belvedere” gehouden op 15 december 2005 voor het samenwerkingsproject Belvedere en “Het geheugen van de toekomstige stad. Belvedere, culturele biografie en internationale actoren in de geschiedschrijving van Maastricht”, gehouden op 8 januari 2007 voor de LGOG-Historische Kring Maastricht. Mogelijk is een aantal opmerkingen en aanbevelingen achterhaald door bijstellingen in het gemeentelijk ruimtelijke en/of erfgoedbeleid dan wel door aanpassingen in stedenbouwkundige plannen voor het Belvedere gebied.